

تعلیم و تربیت در
اندیشه بوعلی سینا

مؤلف:

کازم کاهانی مقدم

سرشناسه: کاهانی مقدم، کاظم
عنوان و پدیدار: تعلیم و تربیت در اندیشه بوعلی سینا - کاظم کاهانی مقدم
مشخصات نشر: مشهد: سخن گستر، ۱۳۸۶
مشخصات ظاهری: ۴۱۶ ص، وزیری.
شابک: 978-964-477-312-9

یادداشت: فیبا

موضوع: ۱- بوعلی سینا ۲- تعلیم و تربیت ۳- مقالات
شناسه افزوده: کاهانی مقدم، کاظم
رده بندی کنگره: ۵۸ ۱۳۸۶ ج / BP ۳۲۸
رده بندی دیویی: ۶۷۳۹ / ۲ فا ۵
شماره کتابخانه ملی: ۲۹۷۵۳-۸۶م

انتشارات سخن گستر
مشهد - بین ابن سینای ۱۶ و پاستور - شماره ۱۷۴
تلفن: ۸۴۳۹۹۵۵

نام کتاب: تعلیم و تربیت در اندیشه بوعلی سینا
مؤلف: کاظم کاهانی مقدم

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد
نوبت چاپ: اول / ۱۳۸۶
چاپ: شاهین
صفحه آرای: سخن گستر
طرح جلد: رضا موسوی
قیمت: ۴۵۰۰ تومان
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۷-۳۱۲-۹

فهرست مطالب

پیشگفتار	۱۱
ابن سینا چهره ماندگار تاریخ	۱۹
دیدگاه انسان شناسی ابن سینا	۲۹
نفس و حالات آن	۳۴
مراتب نفس	۳۷
قوای عقل و تعلیم و تربیت	۴۶
فصل اول: اهداف تعلیم و تربیت	۵۷
ایمان به خدا	۶۳
ارکان ایمان	۶۳
تقویت ایمان	۶۶
اخلاق نیکو و پستندیده	۷۰
معیار فعل اخلاقی	۷۲
تنویری نسبت اخلاق	۷۸
اخلاق از منظر روانشناسی	۸۲
اخلاق از منظر تعلیم و تربیت	۸۵
تندرستی و ورزش	۹۳
الف- تغذیه	۹۵

ب- بهداشت:	۹۷
ج - ورزش:	۱۰۱
د - بازی:	۱۰۵
سوادآموزی:	۱۱۰
علم آموزی و دانش پژوهی:	۱۱۵
منشور تعلیم و تربیت اسلامی:	۱۱۸
کار و تامین معاش:	۱۲۷
وظایف نظام تعلیم و تربیت در رابطه با کارایی:	۱۲۹
پرورش و تقویت احساس مسئولیت:	۱۲۹
ارائه آگاهی‌های شغلی:	۱۲۹
تأکید بر اهمیت کار و حرفه:	۱۳۰
کشف استعدادهای شغلی:	۱۳۰
کارآموزی:	۱۳۲
رعایت اخلاق شغلی:	۱۳۳
اعتدال در کسب و کار:	۱۳۵
چگونگی صرف درآمد:	۱۳۷
اشتغال زنان و دختران:	۱۴۳
فصل دوم: سازمان تعلیم و تربیت	۱۴۷
الف: تعلیم و تربیت در خانه:	۱۴۹
دوره نوزادی (از تولد تا دو ماهگی):	۱۵۱
نام نیکوی فرزند:	۱۵۷
دوران طفولیت (از دو ماهگی تا دو سالگی):	۱۶۰

۱۶۰	 اهمیت شیر مادر
۱۶۴	 خصوصیات دایه
۱۷۱	 دوره خردسالی: (از ۲ تا ۶ سالگی)
۱۸۰	 ب: تعلیم و تربیت در مدرسه
۱۸۰	 امتیاز مدرسه
۱۸۷	 دوره کودکی (از ۶ تا ۱۲ سالگی)
۱۹۳	 ویژگی‌های معلم
۲۰۴	 شناخت تفاوت‌های فردی
۲۰۹	 وظایف معلم
۲۱۵	 سوگند نامه معلم

فصل سوم: برنامه‌های آموزشی نظام تعلیم و تربیت ۲۲۳

۲۲۴	 آموزش قرآن و مبانی دینی
۲۲۹	 راهکارهای عملی تربیت دینی
۲۳۴	 آموزش اصول و قواعد زبان
۲۳۸	 روانشناسی زبان
۲۴۱	 بیولوژی زبان
۲۴۵	 تعلیم و تربیت زبان
۲۵۱	 آموزش هنر و پیشه

فصل چهارم: روش‌های تعلیم و تربیت ۲۶۳

۲۶۶	 روش اول: عادات مطلوب
۲۷۸	 روش دوم: تشویق و تنبیه

۲۸۰	کارانی‌های تشویق و تنبیه
۳۰۲	اصول و راهبردهای تشویق
۳۰۷	اصول و راهبردهای تنبیه
۳۱۶	روش سوم: پند و نصیحت
۳۱۹	ویژگیهای نصیحت کننده:
۳۲۴	ویژگیهای نصیحت
۳۳۱	ویژگیهای نصیحت شونده
۳۳۷	روش چهارم: دوست و همشین
۳۳۹	محیطهای دوستی و رفاقت
۳۴۴	معیارهای دوست یابی
۳۵۸	زمینههای دوستی و رفاقت
۳۶۴	ضرورت دوست یابی برای زمامداران
۳۷۱	فصل پنجم: خانواده و تعلیم و تربیت
۳۷۱	اهداف ازدواج
۳۷۱	انگیزه روانی
۳۷۲	انگیزه اجتماعی
۳۷۳	انگیزه اقتصادی
۳۷۴	انگیزه جنسی
۳۷۵	استحکام ازدواج
۳۷۹	اصول و مبانی خانواده
۳۸۵	چگونگی تدبیر خانواده
۳۸۵	هیت (الهیة الشدیده)

۳۸۷.....	احترام به همسر (الکرامۃ التامه)
۳۸۹.....	اشتغال زن (و شغل خاطرها بالمهم)
۳۹۳.....	مرد، مدیر خانواده
۳۹۶.....	حقوق زن
۳۹۸.....	حق اکرام
۳۹۹.....	حق نفقه
۴۰۰.....	حق صیانت
۴۰۲.....	حقوق مرد
۴۰۲.....	حق احترام
۴۰۴.....	حق انتخاب
۴۰۵.....	حق طلاق
۴۱۷.....	منابع

پیشگفتار

دقیقاً بیست سال پیش در یکی از کلاس‌های دانشگاه، استاد با تجربه‌ای به ما دانشجویان پیشنهاد کرد تا پیرامون آراء و نظرات متفکرین تعلیم و تربیت تحقیق کرده و چکیده نظرات آنها را در کلاس به صورت کنفرانس ارائه دهیم. نمی‌دانم از چه روی استاد از بنده خواستند تا آراء ابوعلی سینا را بررسی و ارائه دهم.

من تا آن زمان ابوعلی سینا را به عنوان یک فیلسوف و حکیم اسلامی که دارای نبوغ فکری بود، می‌شناختم که علاوه بر فلسفه و حکمت در رشته‌های علمی دیگری چون طب و ریاضی صاحب نظر بوده است و بعید می‌دانستم که در حوزه تعلیم و تربیت نیز دارای اندیشه باشد. اما را هنمایی‌های آن استاد فرزانه حس کنجکاوی را در من تحریک نمود و مرا به جستجوی این موضوع در آثار ابوعلی ترغیب و تشویق کرد. خوشبختانه نتیجه این پژوهش دانشجویی تحسین استاد را بر انگیخت و در همان زمان در دو روزنامه ملی و سراسری کشور منتشر گردید.

آن درس و آن کلاس به اتمام رسید، اما جرعه نوشیده از دریای اندیشه ابوعلی سینا نه تنها مرا سیراب نکرد بلکه تشنه‌تر نیز نمود. از همان سال همواره به دنبال رفع این تشنگی بوده‌ام؛ از این رو هر زمان که فرصت می‌کردم آراء تربیتی وی را مطالعه و یادداشت می‌کردم و از آنجایی که به ابوعلی سینا از منظر تعلیم و تربیت کمتر نگریسته شده بود به دنبال آن بودم که نظرات وی را تدوین و تنظیم و شرحی بر آنها بنگارم. اما متأسفانه در این سال‌ها اشتغالات دیگر چنین فرصت و توفیقی را از بنده سلب نموده بود تا اینکه در دیداری که به تازگی با همان استاد داشتم، ایشان مجدداً

تشنگی مرا تحریک نمود و از من خواست تا کمر همت را بسته و راه نیمه را به اتمام برسانم.

خدای بزرگ را شاکرم که توفیق را رفیق این حقیر نمود تا بر گوشه‌ای از اندیشه و فکر این حکیم افتخار آفرین جهان اسلام نیم نگاهی بیندازم و آنها را تقدیم جامعه بزرگ تعلیم و تربیت نمایم. واقعیت این است که نبوغ فکری بوعلی سینا و شهرت وی در طب و فلسفه موجب شده است که آراء و نظرات این اندیشمند فرزانه در زمینه‌هایی چون ادبیات، روانشناسی، خانواده و تعلیم و تربیت در سایه قرار گرفته و مغفول باقی بمانند. در حالیکه اندیشه‌های وی در این زمینه‌ها در سالهایی که اروپا از تاریکی علمی قرون وسطی رنج می‌برد، مشعلی فروزان برای روشنگری جوامع اسلامی بود.

سازمان یونسکو در آخرین اظهار نظر خود پیرامون افکار و دیدگاه‌های تربیتی ابن سینا در مجله «Prospects» تحت عنوان «Thinkers on Education» می‌نویسد:

«بررسی اجمالی از نظرات تربیتی ابن سینا نشان می‌دهد که او یکی از متفکرین اولیه با دیدگاه‌های تربیتی متمایز و برجسته عصر خود بوده است، به علاوه او رهبر یکی از مکاتب فلسفی بود که هم کشورهای اسلامی و هم کشورهای مسیحی غرب را تحت تأثیر قرار داد. بنا به همین دلایل بیشمار امروزه نیز چیزهای زیادی هست که باید از او یاد بگیریم.»

ابن سینا آراء تربیتی خود را عمدتاً در سه جلد از آثارش آورده است. نخست در رساله «السیاسة»^۱ دوم در کتاب «قانون» [در فن سوم از کتاب اول] و سومین آن در کتاب «شفا» [در مقاله اول از فن پنجم]

کتاب «السیاسة» شامل پنج فصل است بدین شرح:

۱- چاپ شده در- الف: مجله المشرق، جلد ۹، توسط لوییس معلوف، بیروت، ۱۹۰۶ م - ب: در مقالات فلسفیه قدیمه، بیروت ۱۹۱۱ م - ج: تحت عنوان السیاسة الاهلیه او تدابیر المنزل- توسط جعفر نقدی، بغداد، ۱۳۴۷ ه - ق، این کتاب توسط محمد نجمی زنجان‌ی به سال ۱۳۱۹ شمسی به فارسی ترجمه شده است.

۱- فی سیاست الرجل نفسه ۲- فی سیاست الرجل دخله و خرجه ۳- فی سیاست الرجل اهله ۴- فی سیاست الرجل ولده ۵- فی سیاست الرجل خدمه

این کتاب به طور اختصار پیرامون تعلیم و تربیت و برخی از مسایل خانواده است. همانگونه که گفته شد بوعلی سینا علاوه بر تعلیم و تربیت در دانش‌های دیگری چون ادبیات و روانشناسی که به گونه‌ای به حوزه تعلیم و تربیت پهلوی می‌زنند صاحب فکر و نظر بوده است و چون در این نوشته نگاه ما به بوعلی به طور اختصاصی از منظر تعلیم و تربیت می‌باشد، لذا از ورود به این حوزه‌ها پرهیز نموده‌ایم.

حتماً می‌دانید که در زمینه ادبیات، اشعار و داستانهای زیادی را به بوعلی نسبت داده‌اند که تاریخ ثبت نموده است. داستان‌های تمثیلی چون «حی بن یقظان»، «رسالة الطیر» و «سلامان و ابسال»^۱ از نمونه‌های ادبیات عرفانی هستند که توسط وی نگاشته شده است و همچنین به گفته جوّجانی وی کتاب لغتی به نام «لسان العرب» نگاشته که متأسفانه حوادث روزگار آن را در دست اهل فن قرار نداده است. بوعلی سینا به مانند سایر علما و حکمای قرن سوم و چهارم اکثر کتب خود را به زبان عربی که زبان علمی آن روز بوده نگاشته است و کتب فارسی او که مهمترین آنها دانشنامه علایی است از چند انگشت دست تجاوز نمی‌کند. در زمینه روانشناسی نیز عمده نوشته ابن سینا در بخش ششم از طبیعیات شفا می‌باشد. در کتابهای نجات والاشارات والتنبیها و نوشته‌های کوچکتر دیگر چون رساله نفس به شکل‌های گوناگون مطرح شده است.

دکتر علی اکبر سیاسی از اساتید پیشکسوت روانشناسی دانشگاه تهران در کتاب خود تحت عنوان «علم النفس ابن سینا و تطبیق آن با روانشناسی جدید» اثبات می‌کند که ریشه‌های روانشناسی جدید را باید در کتب گذشتگان به خصوص در علم النفس بوعلی سینا جستجو کرد.

۱- در اینکه «حی بن یقظان و رسالة الطیر» از بوعلی سیناست جای شکی نیست اما «سلامان و ابسال» بواسطه شرحی که خواجه نصیرالدین طوسی بر اشارات نوشته است شناخته می‌شود.

۱- همانگونه که می‌دانید از زمان بوعلی سینا تاکنون بیش از هزار سال می‌گذرد، علیرغم اینکه دانش تعلیم و تربیت بمانند دیگر علوم به ویژه در دو قرن اخیر گسترش بسیار یافته با این وجود بسیاری از نظرات تربیتی وی به جهت اینکه متأثر از آئین آسمانی اسلامی بوده، بسیار ژرف و عمیق مطرح گردیده است.

البته این را نیز می‌دانید که در نقد و تحلیل اندیشه‌های هر متفکری باید شرایط فرهنگی و نوع ارتباطات و هنجارهای اجتماعی عصر او در نظر گرفته شود، زیرا عنصر زمان از ملاک‌های نقد آراء متفکرین محسوب می‌گردد. بدیهی است مباحث علوم انسانی ارتباط تنگاتنگی با جامعه شناسی زمان و شرایط بومی حاکم بر فرهنگ عصر مورد نظر دارد. بوعلی نیز از این قاعده مستثنی نیست، زیرا در مطالعه نظرات وی به برخی از آراء بر می‌خوریم که متأثر از فضای فکری عصر خود اوست.

۲- هر چند تفکرات بوعلی سینا همچنان می‌تواند روشنگر آموزش و پرورش عصر ما باشد با این وجود طرح خام نظرات تربیتی وی بدون پردازش علمی و تطبیق آنها با یافته‌های عصر جدید کم مایه جلوه می‌کند و موجب کاهش کارایی و اثر بخشی آنها می‌شود؛ بنابراین در این نوشته سعی شده است از دست آوردهای علمی و فکری مکاتب تربیتی و اندیشه اربابان تفکر در حوزه تعلیم و تربیت بهره گرفته شود و به یاری آنها نظرات تربیتی بوعلی تفسیر و تبیین گردد. تطبیق تفکرات بوعلی با یافته‌های عصر جدید این حس خوشایند را در ضمیر ما ایجاد می‌کند که به سرمایه‌های فکری و میراث فرهنگی خود مباحثات کنیم و تا جای ممکن آنچه را که خود داریم از بیگانگان تمنا نکنیم.

۳- ما در این نگارش تلاش کرده‌ایم که در حد بضاعت خود نظرات تربیتی بوعلی سینا را در میان آثارش جستجو کنیم و به تفسیر و تبیین آنها بپردازیم. با این وجود این ادعا را که به همه آراء وی در زمینه تعلیم و تربیت دست یافته‌ایم ادعایی مغرورانه و خودخواهانه می‌دانیم. امیدارم در این زمینه مساعدت فکری دوستان فاضلم بر غنای این نوشته در چاپ‌های بعدی بیفزاید.

۴- بنای این کتاب بر اصل اختصار بنیان نهاده شده است و قرار بر این نبوده که با بسط و تفسیر بی‌مورد خوانندگان را کسل نماید. با این وجود بعضی از مفاهیم و مضامین تربیتی به جهت درجه اهمیت آن بیشتر مورد توجه قرار گرفته است، امیدوارم نه خلاصه نویسی به اصل مطلب لطمه وارد ساخته باشد و نه بسط و توضیح پاره‌ای از موضوعات مخاطبین ارجمند را ملول سازد.

۵- بی تردید این نوشته خالی از عیب و بی نیاز از نقد عالمانه اساتید تعلیم و تربیت نخواهد بود. بهترین هدیه به نویسنده این سطور ارائه نظرات حکیمانه صاحب‌نظران تعلیم و تربیت به خصوص جامعه بزرگ فرهنگیان و دانشگاهیان است که امیدوارم تحقق یابد.

در پایان وظیفه خود می‌دانم که از همه اساتید گرانقدر حوزه و دانشگاه که قبل از چاپ این اثر آن را مطالعه نمودند و نویسنده را با نظرات ژرف اندیش خود مورد لطف قرار دادند صمیمانه تشکرو سپاسگزاری نمایم.

کاظم کاهانی مقدم

مشهد پاییز ۱۵